

Дорогой Татьяне Михайловне

В подарок, в знак нашей общей любви к южнославянским языкам и культурам, размещаю на сайте эту статью на сербскохорватском языке по материалам 2007 г. из Градища в Австрии. Эта небольшая статья написана мною на том языке, который я учила в Университете в Белграде в 1978-1983 гг.

KOLAČ ZA SREĆU¹
(VRTANJ)

Anna Plotnikova

Svadbeni kolač *vrtanj* (*vrta:nj*, *vertanj*) je poznat u većem broju sela severnog i južnog Gradišća u Austriji. Naravno da je taj naziv potvrđen u “Gradišćansko-hrvatsko-nimškom rječniku” (1991): “**Vrtanj** – svadbeni kolač – Hochzeitkuchen, Kranzkuchen” (s. 774), a ranije kod G. Heweklowskog u istom značenju (Neweklowsky 1978: 343) i kod H. Koschat: “vrtai, vrtanja – Hochzeitkuchen” uz primer: “Mlada snaha uplieten vrtai nuosi” (Koschat 1978: 290) i primedbu o njegovom obliku (na drugom mestu, u dijalekatskom tekstu): “ko to jedno oblo kuolo” (Koschat 1978: 163).

Imala sam priliku da čujem više puta za ovaj neizostavni svadbeni kruh, zvani *vrtanj*, tokom terenskih istraživanja gradišćanskih Hrvata poduzetih na poziv Austrijske Akademije nauka i lično predsednika Balkanske komisije akad. Gerharda Neweklowskog 2007 godine. Pričali su mi o *vrtanju* u Trajštofu i Uzlopu (severno Gradišće), u Velikom Borištofu i Menovu (srednje Gradišće). U južnom Gradišću, naime u Stinjacima i Čembi, selima koja sam isto tako posetila, nema naziva *vrtanj*, jer tamo za svadbeni kruh kažu *kolač* (Čemba) ili *prost ukvas kolač* (Stinjaki).

Zašto *vrtanj* (koji prema saopštenjima informatora danas može jednostavno da se kupi subotom u prodavnici) tako privlači pažnju istraživača? Koju ulogu ima taj naziv u obrednim radnjama svih Slavena, i posebno Južnih Slavena?

¹ Первый вариант статьи по итогам экспедиции к градищанским хорватам Австрии был опубликован в 2007 году на сайте Научного института градищанских хорватов (*Znanstveni institut Gradišćanskih Hrvatov; Trausdorf / Trajštof*): <http://www.zigh.at>.

Prema mojim zaključcima na osnovu dugogodišnjeg suradjivanja na etnolingvističkom Rečniku "Slavenske starine" (Slavjanskije drevnosti) u Moskvi glagol *vrstiti* (= *okretati*, *obrtati*) i sama ta radnja magijskog vrćenja u krug ima arhaični mitološki smisao početka blagostanja, novog roda i poroda. Za to ima više dokaza u slovenskim tradicijama narodne duhovne kulture.

U Srbiji, Leskovačkom kraju, prema mojim terenskim beleškama, koledari vrte božićni kolač u kući ili to radi domaćin u dvorištu, izgvarajući: "Gde se koláč *vrte*, tuj se sréca *vrtéla*, tuj se stóka *vrtéla*...". Makedonci po završetku gradnje nove kuće kuhaju pecivo posebne vrste od "sučena" testa da bi se sreća vrtela ("sučela") u novoj kući (Slavjanskije drevnosti 3: 12–13). Na opštem srpsko-hrvatskom kulturno-dijalekatskom prostoru najviše je bila poznata reč *kovrtanj* za određenu vrstu kruha, i to u vezi sa božićnim i novogodišnjim običajima kada se obredno-magijske radnje poduzimale u svrhu da se naredna godina bude rodna i izobilna. Onda su seljaci koristili šuplji kolač *kovrtanj* u simboličkoj imitaciji vršidbe (deca su imitirala konje oko stožera na koji je bio nataknut kovrtanj), stavili su ga na rog volu-dešnjaku da vide na koju stranu padne – srećnu ili nesrećnu, prema čemu bi onda nagadjali o budućoj letini. Te su radnje bile poznate u centralnom delu cele Južne Slavije: kod Hrvata u Dalmaciji, skoro svuda u Bosni i Hercegovini, kod Srba u Sremu i delimično u zapadnim i južnim srpskim krajevima, tako da je ceo predeo tih običaja obuhvatao uglavnom dinarski i delom panonsko-pridunajski areal (v. Plotnikova 2004: 325).

U kontekstu slovenske svadbe glagol *vrstiti* i sama ta odgovarajuća obredno-magijska radnja ima posebno široku upotrebu. Po selima u Gornjoj Hercegovini pre no što će mladu povesti od njene kuće, desni djever je okrene triput kao što sunce ide. U nekadašnjem zadarskom kotaru, u Dalmaciji, mladoženja na dan venčanja okrene mladu oko sebe tri puta, te je preda djeveru da je vodi iza svatova. U Srbiji mlada obilaze svekrvu u mladoženjnoj kući: čim je dovedu, ona pridje svekrvi, triput obidje oko nje i svaki put promeša po situ, pa se zatim okrene suncu i počne da baca levo i desno pšenicu iz sita. U Žumberku mlada obilazi tri puta sto, čim dodje u mladoženjenu kuću. I kod Poljaka mladenci idu tri put oko stola u mladoženjnoj kući, a i kod Rusa vode mladu oko stola (Djordjević 2002: 231–232,241). Sve ove magijske radnje se

vrše u svrhu da se bezbedi dobra veza mlade uz njen novi stan, novu obitelj.

Kod Južnih Slovena su mnogo poznati svadbeni plesovi oko svadbenog kolača, tanjira ili sita sa poklonima ili podarenim novcem. Osnovni pokreti u ovim plesovima čine neizostavno kruženje, vrćenje (up. odgovarajući izraz kod Bugara: *horoto se vie, vrti*). Kod istočnih Slovena, naime kod Rusa na severu u Kargopolju, mladenci se dočekuju sa svadbenim kolačem koji svatovi vrte (“*kružat*”) iznad njihovih glava, dok u samoj kući svatovi “*krut’at*” mladence što znači da ih češljaju oboje sa istim češljem, a “nevestu *krut’at*” tako da spletaju kosu na određeni način (rus. “*po-bab’ji*”) kao znak da je ona postala žena (Slavjanskije drevnosti 3: 13). Up. u ruskim dialektima: *krutit’* (nevestu) – upletati kosu mlade neveste posle venčanja tako kako je to uobičajeno kod žena.

Obrtanje samih simboličnih svadbenih predmeta je isto tako usmereno na zacetak novog života mladih i posebno – mlade neveste. Na primer, u Makedoniji tri devojke koji pre izlaska sunca izrade venac za nevestu iz divljih trava i poljskih cvetova, upletajući u njega crven i beo konac sa tri stare pare, vrte taj venac tri puta pre nego što stave nevesti na glavu (ili jedna od tih devojaka kruži i pleše sa spletenim vencem). Tokom svadbenih rituala svatovi pred lomljenje kolača vrte ga tri puta, iskazujući želju da mladenci žive dobro i da za godinu dana imaju mušku decu (selo Teovo kod Velesa u Makedoniji, autorske terenske beleške).

Svadbeni kolač u obliku kruga (testo savito u kolo) ima značaj svadbenog simbola kod svih Slovena. Kao što i drugi obredne stvari u obliku kola (venac, prsten) šupalj kruh je simbol ujedinjenja mladenaca u braku. Taj značaj se pojačava odgovarajućim magijskim radnjama: u raznim slovenskim predelima mlada nevesta se kruži držeći taj kolac u rukama, obilazi tri puta oko stola na kojem leži šupalj kruh, pregledava kroz njega mladoženju, svatove, a isto tako gleda preko njega na put do mladoženjene kuće i na sve strane sveta. Kod Bugara na Pirinu mlada nevesta i svekrva se uzajamno ljube preko šupljinu u kolaču na pragu mladoženjne kuće. Kod Bugara u Trakiji šupalj svadbeni kolač je nataknut nevesti na desnu ruku tokom venčanja, na kraju svadbe taj kolač se seče zajedno sa grančicom od vinogradne loze, te se baca na decu da bi se obezbedila letina i obilje plodova. Kod Rusa u selima kod Kaluge mladoženja lomi i jede pecivo u obliku kola tokom prve bračne noći (verovatno, bi to bio i simbol porušenog

devojačstva). U ruskim selima na reci Don mladići koji su pomoćnici mladoženje (“družki”) stave sebi na levu ruku 5–6 šupljih kolača i na putu u crkvu razdavaju parče po parče svima koga sretnu na putu kao “zakusku” za “vodku” (Slavjanskije drevnosti 2: 440).

Slovenski nazivi svadbenog kolača često su vezani za glagole **viti*, **vrtěti*, te time upućuju na svoje arhaično značenje “začetak novog dobra”: ukr.-karp. *verčėnik*, srp. *vitica*, bug. *previtak*, *previtače*, a isto tako i hrv. *vrtanj*. Za *vrtanj* P. Skok navodi mesta Žumberak i Bela Krajina uz odrednicu “kolač savit kao kolo”, bez upomene da je to isključivo svadbeni kruh (Skok 1973: 632). Medjutim, kod Slovenaca je sasvim pouzdano proučeno da je *vrtanj* – svadbeni kolač u Beloj Krajini (vidi na pr. Pleteršnik 1974: 800; primedbu kod: Zablatnik 1990: 70, i dr.). Važno je ovde spomenuti da se kod gradišćanskih Hrvata *vrtanj* kao obredni simbol javlja u više prilika. Pre 30 godina mogao bi se zabeležiti u severnom Gradišću ne samo obredni čin nošenja okićenog u ruzmarin i pantljike vrtanja u kuću zaručnje nego i vrženje pred nje tog vrtanja uz magijske reči: “Kod je u vrtai uobau, tako muore bit seda vaša ljubau pres konca” (selo Vorištan; Koschat 1978: 164). *Vrtanj dostat* (Veliki Borištof) ili *za vrtanj prosit* (Uzlop) je poseban deo svadbenog obreda kada u kuću kod mladenaca dolaze “junaki” da bi svaki pri kraju svadbe odneo svoj deo kolača, odnosno na arhaičnom nivou, svoj deo buduće sreće i blagostanja. Ponekad zaručnica je nosila *vrtanj* nakićeni ruzmarinom kao poslednji devojački dar župniku (Uzlop). Mnogi informatori su mi objašnjavali da vrtanja za svadbu treba da bude mnogo, ukoliko vise, utoliko je bolje (Trajštof). Skoro svugde u selima gde sam vršila istraživanje, *vrtanj* je zadržao svoj prvobitni oblik, naime – ispletено u krug testo, šuplo unutra.

Iz svega ovog bi se moglo zaključiti da je ranije područje arhaičnog svadbenog simbola – “vrtanja” – u Hrvatskoj bilo znatno širije i da su gradišćanski Hrvati poneli na svoju novu domovinu i zadržali do danas reč *vrtanj* uz odgovarajući simboličan značaj i deo obredno-magijskih radnji (darivanje, dodeljivanje vrtanja=sreće). U prilog tome idu i opisi svadbenih običaja koji si bili beleženi u Hrvatskim krajevima u prošlom i pretpošlom stoleću. Tako, u Šušnjevom selu i Čakovcu (čakavsko-ikavsko područje kod Ogulina) kada svatovi povedu devojku mladoženjinoj kući “tanki kum” uzima pripremljeni za tu priliku svadbeni kolač *vrtanj* i nosi ga preko ramena, a sledećeg dana “kad dojdu na vodu, ispali barjaktar kuburu, a

onda razriže onaj vrtanj. Od svega vrtanja da svakemu po komadić, kigod dojde tamo, makar i tuji čovek bil, i malo vina iz barila” (ZNŽO 15/2: 242–243). U Zagrebačkom “Arhivu za povjestnicu jugoslavensku” (1851–1872), prema Rečniku SANU, isto tako ima podataka o svadbenom *vrtanju* (bez navoda na mesto iz koga potiče): “Sobom ponese [mlada] kolača (svadbenog vrtanja) na komadiće srezanog” (Rečnik SANU 1965: 80). U nekim Hrvatskim krajevima se sreće i *kovrtanj* u funkciji svadbenog kolača (Novi Vinodolski): “Naprijed je barjaktar nakitio svoj barjak svadbenim kovrtanjem – prstenastim kolačem i jabukama i cvijećem šarenim trakama” (taj kovrtanj se zatim lomi u parčad i razbacuje među decu) (ZNŽO 29/2: 188). Prema podacima Rječnika JAZU, isto tako i «“*Vrtanjić*” svagdje su na sjeveru kolači u svatovima. prin. 1612.» (Rječnik JAZU 1974: 556).

Literatura

Djordjević 2002 – *Djordjević T.* Životni krug. Rodjenje, svadba i smrt u verovanjima i običajima našeg naroda. Niš, 2002.

Koschat 1978 – *Koschat H.* Die čakavische Mundart von Baumgarten in Burgenland. (Schriften der Balkankommission, Linguistische abteilung XXV). Wien, 1978.

Neweklowsky 1978 – *Neweklowsky G.* Die kroatischen Dialekte des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete. Wien (Schriften der Balkankommission, Linguistische abteilung XXV).

Pleteršnik M. 1974 – *Pleteršnik M.* Slovensko-nemški slovar. II. Ljubljana, 1974.

Plotnikova 2004 – *Плотникова А.А.* Этнолингвистическая география Южной Славии. М., 2004.

Rečnik SANU – Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika. 3. Beograd, 1965.

Rječnik JAZU – Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. 21 (sv. 89). Zagreb, 1974.

Skok P. 1973 – *Skok P.* Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. Knj. 3. Zagreb, 1973.

Slavjanskije drevnosti – Славянские древности. Этнолингвистический словарь. Т. 1. М., 1995. Т. 2. М., 1999. Т. 3. М., 2004. Т. 4. М., 2009. Т. 5. М., 2012.

Zablatnik 1990. – *Zablatnik P.* Od zibelke do groba. Ljudska verovanja, šege in navade na Koroškem. Celovec, 1990.

ZNŽO. Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena. Zagreb, 1896–. Knj. 1–.